

Post- tyrimas ugdymo moksluose: ontologinės ir epistemologinės įžvalgos

Justina Garbauskaitė-Jakimovska

Vilniaus universiteto Ugdymo mokslų institutas
El. paštas: justina.garbauskaite-jakimovska@fsf.vu.lt

Anotacija. Šiuo straipsniu siekiama plėsti mokslinį diskursą post tyrimų metodologijos tema. Straipsnyje apžvelgiamos pagrindinės postmodernizmo, poststruktūralizmo ir posthumanizmo idėjos ir jų perkėlimas į mokslinius tyrimus ugdymo srityje, kintantis požiūris į duomenis, filosofijos svarbą, tyrimų atlikimo procedūras ir duomenų pristatymą. Pagrindinės idėjos iliustruojamos užsienio mokslininkų atliktų tyrimų pavyzdžiais.

Pagrindiniai žodžiai: post- kokybinis tyrimas, poststruktūralizmas, posthumanizmas, tyrimų metodologija

Socialinių mokslų bendruomenėse vis garsiau kalbama, kad pasauliui pažinti reikia naujų pažinimo įrankių, o šiuo metu plačiai tebenaudojami socialinių mokslininkų tyrimų metodai yra nepakankamai lankstūs, nereikalingai įrėmina, simplifikuoja pasaulį ir sudėtingus jame vykstančius procesus. Siekdami spręsti šią problemą, mokslininkai pradėjo kvestionuoti tyrimo metodus, kurie naudojami paaiškinti kasdienybėje vykstančius procesus, organizacijų ir individų veiklą, tačiau jie nesupaprastinami iki to, ką galima pažinti matant arba apklausiant kelis informantus ar kelis šimtus respondentų. Mokslininkės Rebecca Coleman ir Jessica Ringrose atkreipia dėmesį, kad reikalingos metodologijos, leidžiančios pažvelgti į socialinį ir kultūrinį pasaulį kaip mobilų, netvarkingą, kūrybišką, besikeičiantį ir atvirą, jausminį (Ringrose, Coleman, 2013, p. 1). Tai nėra paprasta dėl keleto priežasčių. Pirmiausia, dėl įtvirtintų tyrimų metodologijų, mokslininkų ugdymo procese perduodamų žinių ir formuojamų įgūdžių. Ugdymo filosofės ir metodologės Patti Lather ir Elizabeth A. St. Pierre teigia, kad „mes visuomet į naujoves atsinešame tradiciją, todėl labai sudėtinga galvoti už išmokimų, kurie, nepaisant didžiausių pastangų, normalizuoja mūsų mąstymą ir veiklą. Kategorijos, kurias mes išradome, kad organizuotume ir struktūruotume kokybinę tyrimų metodologiją <...> – tyrimo problema, tyrimo klausimas, literatūros apžvalga, duomenų rinkimo metodai, duomenų analizė ir pristatymas – tariamai numato gylį“ (Lather, St. Pierre, 2013). Toks mokslas vis dažniau kaltinamas metodocentrizmu, kai daugiausia dėmesio skiriama tyrimo procedūroms ir tiksliai jas atlikti, o ne esmingai pažinti tiriamą objektą; tyrimą pritaikyti praktiškai, o ne reiškiniui įvairia-pusiškai atskleisti. Svarbu paminėti, kad metodocentrizmu dažniau susirūpina filosofai. Lietuvoje mokslinio tyrimo griežtu-

ninkų ugdymo procese perduodamų žinių ir formuojamų įgūdžių. Ugdymo filosofės ir metodologės Patti Lather ir Elizabeth A. St. Pierre teigia, kad „mes visuomet į naujoves atsinešame tradiciją, todėl labai sudėtinga galvoti už išmokimų, kurie, nepaisant didžiausių pastangų, normalizuoja mūsų mąstymą ir veiklą. Kategorijos, kurias mes išradome, kad organizuotume ir struktūruotume kokybinę tyrimų metodologiją <...> – tyrimo problema, tyrimo klausimas, literatūros apžvalga, duomenų rinkimo metodai, duomenų analizė ir pristatymas – tariamai numato gylį“ (Lather, St. Pierre, 2013). Toks mokslas vis dažniau kaltinamas metodocentrizmu, kai daugiausia dėmesio skiriama tyrimo procedūroms ir tiksliai jas atlikti, o ne esmingai pažinti tiriamą objektą; tyrimą pritaikyti praktiškai, o ne reiškiniui įvairia-pusiškai atskleisti. Svarbu paminėti, kad metodocentrizmu dažniau susirūpina filosofai. Lietuvoje mokslinio tyrimo griežtu-

mą kvestionuoja Lilija Duoblienė (2011), mokslininkus siauraregiškumu kaltina Alvydas Jokubaitis (2016). Dauguma autorių, kuriais remiamasi šiame straipsnyje (Elisabeth Adams St. Pierre, 2014, 2016; Lisa Mazzei, 2010; Patti Lather, 2013; Rebecca Coleman ir Jessica Ringrose, 2013; Nathan Snaza, 2014 ir kiti), taip pat skatina į pažinimo procesą grąžinti filosofiją, mąstyti su teorijomis, nes jos gali suteikti kitokį žiūros kampą, pažinti nagrinėjamą reiškinių kitais lygmenimis. Šis naujas judėjimas ir nauji metodologiniai pasiūlymai vadinami *post-* kokybiniais tyrimais, kartais – poststruktūralistiniais tyrimais. Šiame straipsnyje be *post-* kokybinių ir poststruktūralistinių tyrimų termino bus vartojamas ir *post-* tyrimų terminas ir apžvelgiamos pagrindinės naujosios metodologijos idėjos, siūlymai ir pavyzdžiai.

Tyrimo **objektas** – *post-* kokybinė tyrimų metodologijos prieiga. Straipsnio **tikslas** – plėsti mokslinį diskursą tyrimų metodologijos tema. Tikslui pasiekti keliami šie uždaviniai, pagal kuriuos struktūruojamas straipsnis: pirmoje dalyje aprašomos pagrindinės su *post-* kokybine tyrimo metodologija susijusios idėjos ir teorijos (postmodernizmas, poststruktūralizmas, posthumanizmas), vėliau šios teorijos susiejamos su empirinių tyrimų praktikomis, aprašomi nauji konceptai, vis dažniau atrandantys vietą tyrimų metodologijoje: rizoanalizė, šizoanalizė. Straipsnis baigiamas išryškinant įtampą, kylančią norint įgyvendinti *post-* kokybinį tyrimą. Straipsnyje aptariami diskusiniai klausimai, kylantys iš teorijos ir praktikos sandūros: kaip atsiriboti nuo antropocentrizmo, kai pagrindiniai duomenų rinkimo būdai yra nukreipti į asmenį, o informacija

renkama per asmenis ir jų patirtis? Ar *post-* kokybinis tyrimas reiškia kitokią, gilesnę, išsamesnę, platesnę analizę ar tiesiog įvairių tyrimo metodų ir duomenų rinkimo strategijų pritaikymą ir pavadinimą kitais, poststruktūralizmui ar posthumanizmui būdingais, terminais?

Teorijos ir praktika ugdymo mokslų tyrimuose

Naujasis požiūris į tyrimų metodologiją prasideda nuo platesnio filosofinio požiūrio integravimo į tyrimų praktikas ir empiriką. Viena iš *post-* kokybinių tyrimų pradininkių, Džordžijos universiteto (JAV) Ugdymo teorijos ir praktikos katedros profesorė Elisabeth Adams St. Pierre išreiškia susirūpinimą mokslininkų rengimu ir atkreipia dėmesį į tai, kad mokantis tyrimų metodologijos įprastai yra praleidžiama dermės tarp ontologijos ir epistemologijos dalis, filosofija ir socialinių mokslų istorija ir susitelkiama į tyrimų atlikimo žingsnius. Anot mokslininkės, tai vėliau užkerta kelią naujoms metodologijoms ateiti į ugdymo tyrimus, nes mokslininkai turi persimokyti mąstyti kitaip, negalvoti tik apie tyrimo atlikimą ir praktiką (St. Pierre, 2016, p. 26). Kitaip tariant, mokslininkai yra nepajėgūs arba neskiria tinkamos svarbos gilinimuisi į teorines priežastis, kodėl konkrečiu būdu yra konstruojamos žinios, kokios filosofinės idėjos lemia ar formuoja tyrimo metodus ir kaip jie dera su pasirinkta filosofine prieiga. Londono universiteto mokslininkai Naomi Hodgson ir Paul Standish (2009), kritikuodami įprastas tyrimų praktikas ugdymo mokslų srityje, pirmiausia atkreipia dėmesį į tai, kad filosofija atveria kitokius ir naujus bū-

dus galvoti apie tyrimus. Svarbu paminėti, kad autoriai omenyje turi poststruktūralistinės filosofijos mintis, kur pagrindinė idėja ir yra į mokslą ir pasaulio aiškinimą įvesti naujus konceptus, reiškinius aiškinti kitaip, priešintis apibendrinimams, vengti supaprastinimų ir kuo daugiau dėmesio skirti išskirtinumams. Hodgson ir Standish (2009) tvirtina, kad ugdymo tyrimų centre beveik visada atsiranda praktika. Tai yra vienas iš pagrindinių *post-* kokybinių arba *post-* tyrimų šalininkų argumentų – poreikis nesubanalinti, neapsiriboti tuo, ką galima pamatyti, išgirsti ar pamatuoti, o mąstyti apie tiriamą reiškinį pasitelkiant teorijas ir siekti apžvelgti kuo įvairesnius ar gilesnius šio reiškinio aspektus¹. *Post-*tyrimai yra paveikti daugiausiai poststruktūralizmo ir posthumanizmo. Vis dėlto, kad būtų užčiuoptas šių filosofijos kryptių poveikis tyrimams, būtina apžvelgti ir postmodernizmą, nuo kurio ir prasidėjo *post-*judėjimas.

Siekiant išsiaiškinti, kokių alternatyvų moksliniuose tyrimuose ieško ir kokias naujoves siūlo tie mokslininkai, kurių manymu, įprastų kokybių ir kiekybinių tyrimų metodologijų nebepakanka pasauliui paaiškinti, pirmiausia svarbu aptarti posūkį į teorijas ir jų vietą naujose tyrimų metodologijose. Toliau apžvelgiamos pagrindinės filosofijos kryptys, kuriomis remiasi mokslininkai, kritikuojantys įprastas tyrimų metodologijas – postmodernizmą, poststruktūralizmą ir posthumanizmą. Šios filosofijos kryptys yra susipynusios, viena iš kitos kylančios ir viena kitą papildančios. Darytina prielaida, kad postmetodo-

logija yra formuojama šių trijų filosofijos kryptių ir pagrindinių principų.

Postmodernizmas ugdyme

Postmodernizmo judėjimo arba filosofijos krypties raiška pastebima įvairiose gyvenimo srityse, įskaitant ir ugdymą. Postmodernus požiūris į realybę paremtas įvairove, eklektika, gebėjimu priimti neapibrėžtumą ir nuolatinę kaitą, idėjų integravimu, jungtuku „ir“, hibridiškumu, dualizmo atsisakymu, fragmentiškumu, tiesų kvestionavimu ir kt. Ugdymo mokslų tyrimuose laikantis postmodernistinės perspektyvos „nesiūlomoms naujos preskriptyvios perspektyvos ar technikos, pagal kurias turėtų būti organizuojamas ugdymas. Vietoje to siūloma į ugdymą pažiūrėti kaip į socialinę praktiką, edukacinius procesus, mokymąsi ir mokymą ir į žinias – kaip jos yra kuriamos ir perduodamos“ (Usher, Edwards, 2003). Taip tyrimuose konstruojamas alternatyvus požiūris į švietimo ir ugdymo kaitą. O’Donoghue (2007), remdamasis Usher (1996), konstatuoja, kad postmodernizmo paradigma meta iššūkį tikėjimui, jog egzistuoja determinuotas pasaulis, kurį galima pažinti ir paaiškinti. Postmodernus požiūris į žinių kūrimą reiškia žinių ir tiesos kvestionavimą. „Postmodernizme metamas iššūkis egzistuojantiems konceptams, struktūroms ir hierarchinėms žinių sistemoms. Tai daroma kritikuojant ugdymą kaip sociokultūrinę struktūrą ir procesus, kurie yra artimai susiję su apibendrinančių žinių produkcija ir sklaida. Taigi ir su perkūrimu ir reprodukcija skirtingų vertybių sistemų ir hierarchinių žinių“ (Usher, Edwards, 2003). Pripažįstant, kad žinios ir supratimai yra

¹ Nors, E. A. St. Pierre teigimu, filosofai G. Deleuze ir F. Guattari čia keltų klausimą, ar gylys tikrai visada reiškia daugiau prasmės.

nuolat konstruojami individų bei organizacijų, „nepasitikint metapasakojimais“ (Lyotard, 1993), žinios ir žinojimai nėra užfiksuojami ir negali būti universalūs, nes yra nuolat perkuriami naujų naratyvų. Anot Foucault (1972), diskursai ne tik yra sukuriami ar perkuriami žmonių, bet ir patys diskursai, kuriuose žmonės veikia, yra juos formuojantys, tad kuriamas dvilypis santykis, kai individai yra ir diskurso kūrėjai, ir diskursų kūriniai. Taigi postmodernizmas moksliniuose tyrimuose legitimuoja dvejone, atneša daugiau kritikos, leidžia nepateikinti pasiūlymų ir receptų ugdymo praktikai ar politikai tobulinti, nuostata, kad yra daugiau nei vienas atsakymas.

Poststruktūralizmas ugdyme

Poststruktūralizmo apibrėžimas taip pat yra komplikotas pirmiausia dėl to, kad poststruktūralistais kitų vadinami autoriai atsisako būti priskirti bet kokiai krypčiai ar mokyklai, ar būti kitaip įrėminti. Taigi bandymas apibrėžti poststruktūralizmą yra oksimoronas savaime – bandymas apibrėžti judėjimą prieš apibrėžimus. Poststruktūralizme, kaip ir postmodernizme, atsisakoma idėjos, kad egzistuoja universali nekintama tiesa. Dėl šios priežasties dažnai postmodernizmas ir poststruktūralizmas pristatomi kaip sinonimai, teigiant, kad poststruktūralizmas yra prancūziškasis postmodernizmo atitikmuo, o skirtumu įvardijant tai, kad dauguma mąstytojų – prancūzų filosofai – Gilles Deleuze, Felix'as Guattari, Jaquess'as Derrida, Michael'is Foucault, Jean-Francois Lyotard ir kiti. Būtina pažymėti, kad Lyotard ir Derrida darbai yra priskiriami ne tik poststruktūralizmui, bet ir postmodernizmui,

Foucault ir postmodernizmui, ir kritinei teorijai.

Vis dėlto poststruktūralizmas pirmiausia turi būti suvokiamas kaip reakcija į struktūralizmą, kuris, anot Michael A. Peters ir Nicholas C. Burbules, prasidėjo Prancūzijoje kaip struktūrinės lingvistikos judėjimas, kuriuo siekta paaiškinti kalbą kaip visa apimančią fiksuotų reikšmių struktūrą (Peters, Burbules, 2004, p. 12–17). Tad poststruktūralistinė reakcija į universalias reikšmes yra daugiausiai susijusi su kalbos vartojimu. James D. Marshall teigia, kad geriausia poststruktūralizmą traktuoti kaip būdą *kitaip* aiškinti reiškinius (Marshall, 2004, p. 10–11). Reiškinių paaiškinimas *kitaip* poststruktūralizmo minties judėjime gali reikšti kitos mokslo srities terminologijos vartojimą, žaidimą konceptais, jų kūrimą, naujų reikšmių priskyrimą, idėjos, kad reikšmės yra nekintančios, atsisakymą. Tokia strategija padeda išsilaisvinti iš metanaratyvų, atkreipti dėmesį į mažiau akivaizdžius reiškinių požymius. Išskirtinumą paieška, apibendrinimų vengimas ir pasipriešinimas norminimui yra ne mažiau svarbūs poststruktūralizmo filosofijos krypties požymiai. Taigi poststruktūralistinis žvilgsnis ir mąstymo būdas sudaro galimybę pamatyti reiškinių visumą, nesikoncentruojant į pagrindinius, geriausiai matomus ar stipriausiai išreikštus požymius, o svarbą suteikiant tam, kas į apibendrinimus nepatenka, dažniau lieka užribyje, tačiau atskleidžia reiškinių unikalumą.

Posthumanizmas ir ugdymas

Posthumanizmas – judėjimas ir filosofijos kryptis, prasidėjusi su Deleuze ir Guat-

tari, Foucault ir kitų poststruktūralizmui arba postmodernizmui priskiriamų filosofų idėjomis, kuriomis jie atskleidė, kad ne tik žmogus daro įtaką aplinkai, bet ir aplinka, diskursai, politika daro poveikį žmogui. Posthumanizmas siejamas su humanizmo permąstymu. Kaip, remdamasi Rossi Braidotti, teigia Duoblienė, „humanizmo permąstymas – tai taip pat reakcija į žmogų jo sukeltų nepageidaujamų gamtos procesų akivaizdoje ir naujų technologijų akivaizdoje, kai permąstoma subjekto samprata, jo ir aplinkos santykis, jo teisės keisti pasaulį tik žmogui naudinga linkme“ (2018, p. 75). Taigi posthumanizmas gali būti siejamas su nusivylimu žmogui ir yra judėjimas, siekiant pabrėžti, jog žmogus yra „vienas iš“, o ne centrinis pasaulio veikėjas. Posthumanistai nukėlė nuo pjedestalo žmogų, kuris ilgą laiką dėl humanizmo idėjų buvo mąstymo, ugdyimo ir tyrimų centre, ir pastatė jį šalia kitų pasaulio veikėjų – technologijų ir gamtos. Snaza et al. (2014) pažymi, kad „jeigu labai ilgą laiką žmogus buvo visko atskaitos tašku (antropocentrizmas), posthumanizmas ieško būdų kaip apie pasaulį kalbėti neantropocentrinio būdu“. Anot autorių, posthumanizmas lygiais paverčia žmogų, gyvūną ir mašiną, aplinką, daiktus. Pasak Braidotti, tyrimuose ir žvilgsnyje į pasaulį reikia liautis domėtis tik žmogumi ir matyti tai, kas yra biocentriška (Braidotti, 2013). Taigi viena posthumanizmo kryptis – nuo žmogaus į gamtą (žemę).

Ne mažiau negu žemės svarba posthumanizme dėmesio gauna ir technologijos, kurios ne tik keičia pasaulio veikimą, bet ir įsiterpia į to, kas yra žemiška ar biologiška, to, kas įvardijama kaip žmogiška, suvokimą. Duoblienė technologijų įsiter-

pimą aiškina kiborgų atsiradimu: „tokioje naujoje aplinkoje atsiranda kiborgai (angl. *cyborg*), tai yra būtybės, kurios jungia tai, kas duota gamtos, su tuo, kas sukurta technologijų. Tai žmonės, tačiau jų egzistencija neįmanoma be technologijų, kurios tapo ir kūno dalimi“ (2018, p. 78). Čia taip pat svarbu atkreipti dėmesį, kad keičiantis pasauliui ir į vis daugiau teritorijų įsiterpiančioms technologijoms, technologijos mąstant pasaulį lygiavertiškai įžengia į mokslinius tyrimus ne kaip priemonės, o kaip tiriamas reiškinys, reikalaujantis atitinkamų tyrimų įrankių, nes „čia naikinama žmogiškosios ir nežmogiškosios gyvybės arba žmogiškųjų ir dirbtinių elementų perskyra“ (Duoblienė, 2018, p. 78).

Post- kokybiniuose tyrimuose ir juos aprašančių autorių darbuose ypatingą vietą gauna prancūzų filosofai Gilles Deleuze ir Felix Guattari, kurių idėjomis ir konceptais grindžiamas ir posthumanistinis požiūris į pasaulį, ir naujos tyrimų atlikimo bei pristatymo strategijos. Coleman ir Ringrose teigia, kad Deleuze'o darbai yra išskirtinai vertingi mąstant apie metodologiją, nes jo pagrindinis reikalavimas yra griauti fiktyviai sukonstruotą atskyrimą tarp teorijos ir praktikos (2013, p. 2). Lisa Mazzei šią idėją papildo mintimi, kad mąstymas su teorija išbando tyrimo, duomenų ir teorijos ribas, kad būtų kitaip sukonstruotos žinios. Atsisakant uždaros sistemos ir užfiksuotų reikšmių, naujajai analizei rūpi išlaikyti judančias reikšmes (2010).

***Post* idėjų pritaikymas tyrimuose**

Nors *post-* kokybinių tyrimų idėjų pradininkė E. A. St. Pierre teigia, kad, reflektuojant naują požiūrį į tyrimus, nebūtina

nedelsiant imtis jį taikyti, ir skatina daugiau dėmesio skirti ontologijai ir idėjoms, kurios formuoja naują požiūrį į tyrimą (St. Pierre, 2017). Vis dėlto šio straipsnio tikslas yra pabrėžti ne tik teorijos svarbą, bet ir apžvelgti šių teorijų implikuojamas praktines idėjas, keičiančias požiūrį į empiriką.

Tyrimo atlikimas: duomenų rinkimas, analizė, pristatymas

Žvelgiant į įprastus tyrimų metodus ir tai, ką siūlo poststruktūralistai, pirmiausia dėmesį atkreipia skatinimas ne vulgarinti tyrimų eigos ir nemeluoti nei sau kaip tyrėjui, nei tyrimo rezultatus skaitantiesiems, kad tyrimas yra / buvo linijinis procesas. Taip kaip poststruktūralistai gina netvarkos, nenuspėjamo judėjimo idėjas, poststruktūralizmo minčių perkėlimas į mokslinį tyrimą reiškia legitimavimą to, kas anksčiau būtų laikyta tyrimo eigos kokybės trūkumu – nelinijškumą. Linijinio tyrimo idėjos atsisakymas taip pat glaudžiai susijęs su ambicijos siekti išbaigtumo atsisakymu. John Drummond (2003) rašo apie trūkumą, kuris užpildo. Autorius straipsnyje atkreipia dėmesį į tai, kad subjektas nebėra tyrimo centre ir tai padeda suvokti, kad tyrimas, kaip ir Deleuze ir Guattari į socialinių ir humanitarinių mokslų diskursą įvestas rizomos konceptas, neturi ne tik centro, bet neturi nei pradžios, nei pabaigos. Tiek rizoma juda įvairiomis kryptimis, tiek ir *post-* tyrimas gali būti perkonstruojamas eigoje, grįžti atgal, ir tai yra pasiekama tik tyrėjo savirefleksijos ir abejonės principais.

Dėl duomenų rinkimo mokslininkų nuomonės išsiskiria, nors tai ir nestebina, atsi-

žvelgiant į *post-* idėjas, kurios nereikalauja pateikti universalių tiesų. Remiantis Mazzei (2010), Tsolidis (2008), duomenų rinkimo metodai nedaug skiriasi nuo etnografinio tyrimo ir gali apimti stebėjimą, vaizdo įrašus, interviu. St. Pierre (2016) žvelgia į interviu ir stebėjimą kritiškai, teigia, kad juose per daug dėmesio skiriama „aš“ ir humanizmui. St. Pierre sutinka, kad naujasis empirizmas yra sudėtingoje padėtyje, nes „jeigu norime save vadinti tyrėjais, turime turėti tyrimo metodą“ (2016). Autorė rekomenduoja *konceptą kaip metodą*. Tai yra pradėti nuo centrinio koncepto (pvz., asambliažo) ir aplink jį kurti reikalingas priemones. Coleman ir Ringrose (2013) dar plačiau atveria duris kūrybai ir metodus, kuriais gali būti renkami duomenys empiriniame tyrime, vadina išradinėjamaisiais metodais, grįsdamos Deleuze ir Guattari idėjomis apie pa(si)kartoјimo negalimumą, taigi tyrimo metodai kas kartą yra atliekami kitaip.

Lisa A. Mazzei ir Alecia Y. Jackson kritikuoja tradicinę kokybinę duomenų analizę, pvz.: mechaninį kodavimą, duomenų sumažinimą iki temų ir permatomų, skaidrių naratyvų rašymą (2012). Šios strategijos, anot mokslininkų, nekritikuoja socialinio gyvenimo kompleksiskumo, tokie supaprastinimai užkerta kelią tirštam ir daugiasluoksniui požiūriui į duomenis. Masny teigimu, *post-* kokybiniame tyrime interviu yra transkribuojami pažodžiui, tačiau nekoduojami ir yra nereprezentatyvūs (2007). St. Pierre skatina atsisakyti tokių konceptų kaip „duomenys“, mokslininkės teigimu, iš senojo empirizmo į naująjį turi būti perkeltas tirštas aprašymas, kalba, kuri (ne)reprezentuoja realybę (2017), gali padėti atskleisti virtualius (galimus, potencialius) ir aktualius reiškinius.

Tyrimo rezultatai pristatomi nepaprastinai, nesutraukiant, neabstrahuojant. Lisa A. Mazzei straipsnyje apie Deleuze kino teorijos pritaikymą analizei „Thinking Data with Deleuze“ teigia, kad savo tyrime, be Deleuze teorinio pagrindo, atliko naratyvinį tyrimą – interviu su mokytojais. Iš šių interviu metu gautų duomenų ir informantų pateiktų gyvenimo istorijų straipsnio autorė konstravo veikėjus, kurie tyrimą pristatančiame tekste kalba savo balsais, atskleisdami autorės nagrinėjamos temos daugialypiškumą (Mazzei, 2010). Jessica Ringrose (2010) analizavo paauglių elgesį internete ir jį interpretuodama pristato niekaip nepakeistas ir nekategoriizuotas ištraukas iš tikrų susirašinėjimų *online*. Toks metodologinis sprendimas stipriai prasilenkia su įprastais rezultatų pristatymo būdais, kurias siekiama abstrahuoti, į reikšminius vienetus sutraukti turimus duomenis ir juos pateikti kaip apibendrintus atradimus, rodančius tendencijas, telpančius į teorijų rėmus ar tų teorijų papildymus.

Tyrimo centras – žmogus ar kitas?

Vienas iš pagrindinių dominančių klausimų, susijusių su naująja *post-* kokybine metodologija, kyla iš šios metodologijos grindžiamumo posthumanizmu – filosofijos krypties, nurodančios, kad žmogus nėra viršesnis už kitus aplinką kuriančius veikėjus ar daiktus. Ypač žvelgiant į ugdymo srities tyrimus, kuriuose dažniausiai tyrimo duomenys yra renkami stebėjimo, interviu ar fokus grupių metodais. Juk tai reiškia, kad suteikiama privilegijuota pozicija žmogui konstruoti ir perpasakoti savo pasaulio supratimą. Taip žmogus tampa

svarbiausiu duomenų kūrėju (ką jau kalbėti apie tyrėją, kuris taip pat yra žmogus ir jo abejonė bei interpretacijos kuria duomenis). Lather ir St. Pierre šį klausimą taip pat kelia, bet nesiūlo atsakymo į jį. „O kas vyksta su interviu atlikimu arba stebėjimu kaip privilegijuotais akis-į-akį duomenų rinkimo metodais?“ (2013, p. 630) Čia galima išvelgti tam tikrą neatitiktį tarp posthumanistinio ir postmodernaus požiūrio į tyrimą, kuriame itin svarbūs yra mažieji naratyvai, svarbios asmeninės patirtys ir išgyvenimai. Apie kalbėjimo savo balsais ir vengimo apibendrinti, kad tam tikro informanto išsakoma nuomonė atspindi daugelio tai pačiai grupei priklausančių asmenų poziciją, rašo Edinburgo universiteto tyrėja Morwenna Griffiths (2003, p. 3). Šios autorės darbe vietos randa viena iš pamatinių *post-* idėjų – socialinio teisingumo, taigi sudarant imtį rekomenduojama išgirsti kuo daugiau ir kuo skirtingesnių balsų. O tai, kad jie nederą ir nerodo tendencijų, turėtų būti vertinama kaip tyrimo sėkmė, o ne trūkumas.

Vis dėlto, remiantis teorinėmis implikacijomis, šis klausimas nėra klausimas „arba tyrimo centre žmogus, arba ne žmogus“. Pirmiausia, tyrimas neturi centro. Tyrime vienodai svarbus žmogus, knyga, technologijos, gamta, kiti supantys daiktai. Pavyzdžiui, Balarato universiteto Australijoje profesorės Georgina’os Tsolidis (2008) atliktame tyrime kaip vienas iš tyrimo rezultatus lemiančių veiksnių yra nagrinėjama erdvė. Tsolidis pristato etnografinį tyrimą, atliktą įprastoje mokykloje ir migrantų mokykloje. Įprastą mokyklą Tsolidis vadina sava erdve, migrantų mokyklą – pasiskolinta erdve. Nors pagrindinis tyrimo tikslas yra ištirti besimokančių

jų identiteto formavimą(si), erdvė tyrime yra tiek pat svarbi, kiek ir besimokantieji, ir mokytojai.

Kalba. Konceptai. Tyrimas.

Apžvelgiant poststruktūralizmą ir šiai filosofijos kryptį būdingus požymius, atkreiptas dėmesys į kalbos svarbą. Būtent kalba ir naudojami netikėti, kitokie konceptai išskiria poststruktūralizmą iš kitų filosofijos kryptų. Labiausiai akademinėje bendruomenėje išpopuliarėję yra Deleuze ir Guattari filosofijoje atskirai nuo šių sąvokų įprastos kilmės taikomi konceptai – nomadiškumas, rizoma, asambliažas, afektas, tapsmas, šizofrenija, teritorizavimas, žemėlapių braižymas (*mapping*) ir taip toliau. Anot mokslininkų, šie ir kiti konceptai ne tik padeda, bet dažnai ir pakisha koją *post-* kokybiniams tyrimams siekiantiems atlikti tyrėjams (St. Pierre, 2017; Hodgson ir Standish, 2009). Viena vertus, kaip minėta, neįprastų konceptų įtraukimas į tyrimą padeda mąstyti apie tiriamą reiškinį iš kitokios perspektyvos, įžvelgti, atpažinti tai, ko standartiniai mąstymo ir tyrimo atlikimo būdai negeba užčiuopti. Antra vertus, kaip pažymi St. Pierre, nepakanka „pabarstyti įprastą kokybinį tyrimą poststruktūralistiniais konceptais“ (2017, p. 8), kad tyrimas įgytų prielaidas tapti *post-* kokybiniu. Hodgson ir Standish taip pat kritikuoja tuos, kurie poststruktūralizmo idėjas tyrimams pritaiko tiesiogiai: „poststruktūralistinės idėjos distilijuojamos į operacionalizuojamus konceptus, kurie dera prie dominuojančių tyrimų rėmų, suformuotų taip, kad daugiausia dėmesio liktų politikai ir praktikai“ (2009, p. 310). Toks tyrėjų elgesys, kai atliekant įprastą

kokybinį tyrimą naudojami poststruktūralizmo filosofijai būdingi terminai, nedemonstruojant įsigilinimo į šių konceptų reikšmes, prasmes ir implikacijas, St. Pierre (2010, 2016), Hodgson ir Standish (2009) nuomone, yra dažna klaida, glaudžiai susijusi ir su anksčiau šiame straipsnyje aprašytu mokslininkų polinkiu imtis empirikos nesigilinant į teoriją. Tam pritaria ir feminizmo teoretikė Karen Michelle Barad: „galvoti apie tyrimą ir duomenis *kitaip* reiškia nagrinėti, kaip toks galvojimas gali nulemti metodologiją ne tiesiog perrašant seną metodologiją nauja kalba – reikia pateikti svarbius teorinius įrankius“ (2007, p. 25), kurie padėtų skaitančiajam suprasti pagrindinius konceptus, praktikas, pagrindimą.

Kitas su kalba susijęs aspektas yra gerokai paprastesnis. Deleuze ir Guattari skatina atsisakyti rašymo pirmuoju asmeniu, tai grįsdami posthumanistų plačiau pritaikyta idėja – nesuteikimo centrinės ir svarbiausios pozicijos asmeniui. Tiesa, atsižvelgiant į kitas poststruktūralizmo ir postmodernizmo idėjas taip pat reikėtų garantuoti tyrėjo laisvą pasirinkimą rašyti tokia forma, kuri yra tinkamiausia pasirinktam žiūros taškui, teorijoms ir konceptams, kuriais remiamasi tyrime.

Rizoanalizė ir šizoanalizė ugdymo tyrimuose

Apžvelgus pagrindines idėjas, kurios randa vietą *post-* tyrimuose, kyla klausimas, kaip tokios idėjos yra įgyvendinamos praktiškai. Toliau pateikiami keli postmetodologija pagrįsti tyrimų būdai, kurie, nors ir neišplėstai, pradedami naudoti siekiant pažinti socialinę realybę.

Rizoanalizė

2011-aisiais metais Otavos universitete Monica Waterhouse apgynė ugdymo mokslų disertaciją „Daugybiško raštingumo ir taikos patirtys: tapsmo imigrantų kalbos klasėse rizoanalizė“ [Experiences of Multiple Literacies and Peace: A Rhizomanalysis of Becoming in Immigrant Language Classrooms]. Pristatydama naudotus tyrimo ir duomenų rinkimo metodus Waterhouse teigia: „4 mėnesius 2 mokytojai ir 4 mokiniai dalyvavo kokybiniame tyrime, kuris apėmė: klasės stebėjimą ir filmavimą, individualius interviu (parentus klasės stebėjimo vaizdo medžiaga) ir studentų garso dienoraščius. Aš taip pat surinkau klasės artefaktus, naudotus per stebėjimą. Remdamasi Deleuze transcendentiniu empiricismu aš įvardiju savo tyrimo perspektyvą rizoanalize. Rizoanalizė yra (ne)metodas, kuris į duomenis žvelgia kaip į peržengiančius reprezentatyvumą, analizę kaip procesą, kuriuo sukuriama rizominė jungtis, o ataskaitą kaip kartografiją (braižant skirtingų asambliažų žemėlapi“ (Waterhouse, 2011, p. ii).

Pasak Otavos universiteto Kanadoje profesorės Dianos Masny, rizoanalizės originalumas slypi decentralizuotame tyrimo subjekte (žmogaus ar nežmogaus). <...> Nėra vieno teisingo būdo atlikti rizoanalizę. <...> Nepaisant to, jos analitinė orientacija yra paremta Deleuze ontologija ir rizoma (daugybiškumu, jungtimis, heterogeniškumu, įtrūkimu ir žemėlapio braižymu) <...> Rizoma yra nehierarchiška. Kitaip tariant, kiekvienas elementas yra vienodai svarbus (2015, p. 3). Šiame Masny apibūdinime nesudėtinga įžvelgti straipsnyje jau aprašytus *post-* kokybinio tyrimo požymius: žmogaus ir nežmogaus lygybę, centro nebuvimą, visų elementų lygiavertiškumą, poststruktūralistinės teorijos svarbą.

Šizoanalizė

Londono ugdymo instituto profesorė Jessica Ringrose pritaikė šizoanalitinį metodą, kad nubraižytų žemėlapi, kaip juda geismas ir veikia galia santykyje tarp mokyklos ir online asambliažų ir kūnų. Ši dinamika analizuojama remiantis interviu ir online duomenimis apie 23 jaunas žmones, lankančius 2 Jungtinės Karalystės mokyklas. „Aš išskirtinai analizuoju baltaodės darbininkų klasės merginos, kuri yra užpuolama (diskursiškai pozicionuojama kaip „stora paleistuvė“ online) ir patiria fizinį smurtą mokyklos asambliaže atvejį“ (2011, p. 600). Anot Ringrose, šizoanalizė leidžia eksperimentuoti su teoriniais įrankiais ir taip pagauti nelinijinį afekto judėjimą. Šizoanalizė padėjo nubraižyti kompleksiško judėjimo žemėlapi Luizos online savęs asambliažuose ir santykius su išoriškumu tarp mokyklos ir online asambliažų. Neabejotinai tai prisidėjo prie didesnio tyrėjo refleksyvumo, nes žemėlapio braižymas einant laikui parodė, kad moteriškumo demonstravimas nėra toks fiksuotas kaip rodė kitos tyrimo dalys.

Duoblienė, remdamasi Deleuze ir Guattari, šizoanalizę apibūdina kaip „prieštarų, tapsmų, susikertančių erdvių kaip kūrybiškumo šaltinio analizę“ (2017, p. 16). Šizoanalizės metodas buvo sukurtas psichiatro Felix'o Guattari ir pradėtas naudoti kaip gydymo ir analizės būdas, neprimetant kategorijų, atveriant galimybę egzistuoti įvairiems komponentams ir deriniams. Šizoanalizė padeda suprasti netikėtą, naujas realybės komponentų dermes ir jas analizuoti. Kaip ir kituose poststruktūralizmo idėjomis grįstuose tyrimuose, nėra numatyta žingsnių ir tiksliai metodologijos, kaip turi būti atlikta šizoanalizė. Žvelgiant iš praktinės, pritaikymo tyrimuose, perspektyvos, „tyrimo metodas yra žaismingas, nepasiduodantis logiškam

pagrindimui, skatina intelektualinį kūrybiškumą. Tyrėjai įsitraukia į tyrimą kasdiniame gyvenime per jungtis ir interakcijas. Iš šių asambliažų (jungčių) kyla idėjos. Priešingai nei įprasti tyrimų metodai, šizoanalizė leidžia įtraukti tyrėjų balsus“ (Biddle, 2018, p. 20).

Nors *post-* kokybinių tyrimų atstovai ir nepritaria apibendrinimams, sunku nepateikti įžvalgų apie pasikartojimus pristatytuose tyrimų pavyzdžiuose:

- *Post-* tyrimai yra pradami išsamiau pasirinktų filosofijos teorijų ir pagrindinių konceptų, kurie lemia metodologinius pasirinkimus, pristatymu ir refleksija.
- *Post-* tyrimuose neatliekama duomenų kodavimo ir abstrahavimo, tekstai pristatomi tokie, kokie yra.
- *Post-* tyrimuose teikiami klausimai formuluojami poststruktūralistiniais daugialypiškais konceptais.

Diskusija

Dėl poststruktūralizmo teorijų pritaikymo ugdymo mokslų tyrimams kyla nemažai dvejonių. Viena iš jų, šiame straipsnyje paminėta, tendencija ugdymo mokslų tyrimams telktis į praktinių klausimų sprendimą. Tada, anot Hodgson ir Standish (2009), kyla įtampa tarp poststruktūralizmo potencialo emancipuoti ir išlaisvinti ir baimės būti atitrauktiems nuo praktinių klausimų ir atstumti praktikus kalbant teoriniais ar, dar blogiau, filosofiniais terminais. Tie patys autoriai kalba ir apie nepaleidžiantį nerimą, atliekant poststruktūralizmo idėjomis paremtą tyrimą. Tai yra pagrįsta, ypač vertinant tai, kad mokslas yra linkęs reikalauti tikslumo, o mokslinio tyrimo ko-

kybės kriterijus – galimybė pakartoti tokį tyrimą *post-* tyrime tampa sunkiai įgyvendinamas, juk čia atsiranda refleksyvumas, grįžimas atgal, abejojimas savimi, o tai moksle nėra priimtina. Iš Derrida skolinamas „galbūt“, vertinant iš jau pripažintų tyrimų metodologijų perspektyvos, leidžia kelti klausimą, ar mokslo paskirtis neturėtų būti mažinti „galbūt“ ir didinti aiškių atsakymų skaičių.

Post- kokybiniai tyrimai nerodo apibendrintų rezultatų, rodo įvairovę, tad sudėtinga atsakyti į klausimą – kas iš to? Kas iš to? – gali klausti ir politikos formuotojai, mokslą finansuojančios organizacijos, nes *post-* kokybiniu tyrimu ne tik nepateikiama apibendrinimų ar išvadų, bet ir nesuformuojama pasiūlymų praktikai tobulinti. Panašu, kad *post-* kokybinio, poststruktūralizmu paremto tyrimo esmė yra kelti klausimus, rodyti įvairovę, ryškinti pasaulio reiškinių daugialypiškumą ir tą daugialypiškumą aiškinti pritaikant naujus tyrimų įrankius. Posthumanizmo idėjų perkėlimas į tyrimus taip pat skatina siekti pokyčio pasaulyje, daugiau dėmesio skirti pilietiniam aktyvizmui, kuris paremtas mokslo tyrimais.

Ne mažiau komplikotas ir *post-* kokybinio tyrimo santykis su kitomis tyrimų metodologijomis. Viena vertus, bodimasi konceptų ir idėjų tiesioginio perkėlimo į tyrimus, tačiau paliekama ir galimybė, detaliam aprašius ontologinius tyrimo aspektus, taikyti naratyvinius interviu, etnografinio tyrimo elementus. Tokia pozicija ar susitarimas tarp autorių rodo metodologinį lankstumą ir neapibrėžtumą, kuris dera su pagrindinėmis *post-* idėjomis. Lygiagrečiai tokia praktika sukuria prielaidas *post-* tyrimų kritikams kvestionuoti tyrimo validumą ir(ar) patikimumą.

Post- kokybinio tyrimo atlikimas, viena vertus, suteikia didžiulę kūrybos laisvę mąstyti su teorijomis ir konceptais, būti įkvėpti teorijų kurti tyrimo įrankius, nepaprastinti, neatlikti techninių veiksnių analizuojant duomenis, pristatyti neapibendrintus duomenis, istorijas, į tyrimus įtraukti daiktus ar aplinkas kaip lemiančius veiks-

nius. Vis dėlto lygia greta su laisve tokiems tyrimams atlikti reikalinga drąsa mąstyti kitaip, konstruoti savo tyrimo įrankius, nes vadovėlių apie *post-* kokybinių tyrimų atlikimą neparašyta (ir vargu ar bus rašoma), būti apkaltintam nesistemiškumu, tyrimui neatliepti validumo ar kitų tradicinių, senojo empirizmo tyrimui keliamų reikalavimų.

LITERATŪRA

- Barad, K. (2007). *Meeting the universe halfway: Quantum physics and the entanglement of matter and meaning*. Durham, NC: Duke University Press.
- Biddle, E. (2018). Schizoanalysis and collaborative critical research. *Aporia*, 2, 18–23.
- Braidotti, R. (2013). *The Posthuman*. Cambridge: Polity Press.
- Coleman, R., Ringrose, J. (Ed.). 2013. *Deleuze and Research Methodologies*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Drummond, J. (2003). Care for the self in a knowledge economy: Higher education, vocation and the ethics of Michel Foucault. *Educational Philosophy and Theory*, 35 (1), 57–69.
- Duoblienė, L. (2011). *Ideologizuotos švietimo kaitos teritorijos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Duoblienė, L. (2017). Šizoidinė situacija. *Acta paedagogica Vilnensia*, 38, 11–24.
- Duoblienė, L. (2018). *Pohumanistinis ugdymas: dekoduoti*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Griffiths, M. (2003). *Action for social justice in education: Fairly different*. Maidenhead: Open University Press.
- Hodgson, N., Standish, P. (2009). Uses and misuses of poststructuralism in educational research. *International Journal of Research & Method in Education*. 32(3), 309–326.
- Jokubaitis, A. (2016). *Filosofas kaltina mokslininkus: arba kas blogai su politikos mokslu?* Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis Židinys – Aidai.
- Lather, P., St. Pierre, E. A. (2013). Post-qualitative research. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 26 (6), 629–633.
- Marshall, J. D. (2004). *Poststructuralism, Philosophy, Pedagogy*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Masny, D. (2015). *Rhizoanalysis as Educational Research*. Kn. Peters, M. A. (Ed.) *Encyclopedia of Educational Philosophy and Theory*. Springer Science.
- Mazzei, L. (2010). Thinking Data with Deleuze. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 23(5), 511–523.
- O'Donoghue, T. (2007). *Planning Your Qualitative Research Project: An Introduction to Interpretivist Research in Education*. Oxon: Routledge.
- Peters, M. A., Burbules, N. C. (2004). *Poststructuralism and Educational Research*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers
- Peters, M. A., Tesar, M., Jackson, L. (2018). After postmodernism in educational theory? A collective writing experiment and thought survey. *Educational Philosophy and Theory*, 50(14), 1299–1307.
- Ringrose, J. (2011). Beyond Discourse? Using Deleuze and Guattari's schizoanalysis to explore affective assemblages, heterosexually striated space and lines of flights online and at school. *Educational Philosophy and Theory*, 43 (6), 598–618.
- Snaza, N., et al. (2014). Toward a Posthumanism Education. *Journal of Curriculum Theorizing*, 30(2), 39–55.
- St. Pierre, E. A. (2016). *Rethinking the Empirical in the Posthuman*. In Taylor, C. A., Hughes, C. (Eds.) *Posthuman research practices in education* (pp. 25–36). Palgrave Macmillan, UK.
- St. Pierre, E. A. (2017). Deleuze and Guattari's language for new empirical inquiry. *Educational philosophy and theory*, 49(11), 1080–1089.
- Tsolidis, G. (2008). The (im)possibility of post-structuralist ethnography – researching identities in

borrowed spaces. *Ethnography of Education*, 3(3), 271–281.

Usher, R., Edwards, R. (2003). *Postmodernism and Education: Different voices, different words*. New York: Routledge.

Waterhouse, M. (2011). *Experiences of Multiple Literacies and Peace: A Rhizoanalysis of Becoming in Immigrant Language Classrooms*. Doktoro disertacija. Prieinama internete <https://ruor.uottawa.ca/handle/10393/19942>

POST-RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES: ONTOLOGICAL AND EPISTEMOLOGICAL INSIGHTS

Justina Garbauskaitė – Jakimovska

S u m m a r y

In the academic community, it is becoming more outspoken that the traditional tools for perceiving the world have become not sufficient. The existing research methods used by social scientists are not flexible enough – they are unnecessarily simplifying the world and the processes that are happening in it. In order to address this issue, scientists started to question the procedures that are followed in order to explain the everyday processes, activities of organizations and individuals, but would not reduce them to something that can be known by observing or surveying a few informants or a few hundred of respondents. Rebecca Coleman and Jessica Ringrose, in an introduction to a book edited by them that is titled *Deleuze and Research Methodologies*, note the “need for methodologies capable of attending to the social and cultural world as mobile, messy, creative, changing and open-ended, sensory and affective” (Ringrose, Coleman 2013, 1). This article is aiming to expand the scientific discourse on the topic of post-research methodology

in Lithuania. The objectives of the article are the following: 1) To describe the main philosophical ideas and theories that are connected to postqualitative research methodology; 2) To relate the theories and empirical research practice; 3) To describe new concepts: rhizoanalysis, schizoanalysis; 4) To highlight the tensions that are appearing in conducting postqualitative research. The main aspects that the article is focused on are the changing attitude toward data, the importance of philosophy, language, research procedures and the presentation of results.

This article is based on an analysis of literature. Analyzed are the works of research methodology experts Elisabeth St. Pierre, Lisa Mazzei, Jessica Ringrose and those others who follow the ideas of the poststructuralists Deleuze and Guattari and take the initiative in bringing new perspectives on research in educational sciences.

Keywords: postqualitative research, poststructuralism, posthumanism, research methodology.

Iteikta 2018 10 28

Priimta 2018 11 25